

Melléklet Szendrei - Dobszay - Rajeczky:
MAGYAR GREGORIÁNUM című antológiájához

ADVENTI CIKLUS

(Hungaroton SLPX 12048 hanglemez)

1. ECCE CARISSIMI

(Processzió-antifona, 2. tónus; Thuz Osvát Antifonále; hanglemez: A/1.)

A középkori Magyarországon minden ádventi vasárnap miséje előtt a templomban (ha az idő engedte, a templomon kívül) körmenetet tartottak ezzel az énekkel. A visszatérő menetet gyermek-szólisták szólították meg: "Jöjjetek, fiaim..." majd mindnyájan e szavakkal léptek be s foglalták el a helyüket: "hogymegláthassátok..." A gregorián klasszikus stílusától eltérő dallam valószínűleg még gallikán eredetű. Megismétlődő melizma-csoportjait és litániaszerűen mindig alaphangra kifutó dallamsorait hangulatilag igen nyugodt – mondhatni eseménytelen – melizma-csoportjait viszont gyors, árnyalás nélküli, hangszerszerűen lefutó előadás teszi meggyőzővé. A versus utáni visszatérésnél finoman utalhatunk (mozgással vagy előadással) arra, hogy itt lépünk be a következő tételek színhelyére, azokhoz képest tehát bevezető, bevonuló, nyitány-szerű a szerepe.

Fordítása: Íme, kedveseim, az ítéletnek ama nagy és rettenetes napja előttünk áll, elmúlnak a mi napjaink, és sebesen eljön a mi urunknak gyönyörűsége ádventje. Gyakori szózatával int immár minket és mondja: mielőtt bezáratik a paradicsomnak ajtaja, mindannyiótok sietve igyekezzék, hogy mebevén abba, mindörökké az Úrral uralkodják. Készüljetekek föl tehát mindnyájan, hogy meglássátok a halhatatlan jegyest, és tiétek legyen a mennynek országa.

V./ Íme, a mi anyánk, Jeruzsálem, nagy megindultsággal kiált felénk és mondja: Jöjjetek, jöjjetek, drága gyermekeim, jöjjetek hozzám. Hogy megláthassátok.

2. POPULUS SYON

(Introitus, 7. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: A/2.)

E ciklust ádvent II. vasárnapjának misetételeire építjük. A nemzetközileg jól ismert, klasszikus introitus magyarországi változatának különlegessége, a g-d és a-e kvinthez igazodó motívumok váltakozása, ill. a c körüli egymásba váltása. A zsoltárverset szólistákkal énekelletjük.

Fordítása: Sion népe, íme jön az Úr a népek megváltására, és hallatni fogja az Úr dicsőséges hangját szívetek öröme; V./ Ki Izrael pásztora vagy: figyelmezzél! Ki Józsefet, mint nyáját vezeted. Dicsőség az Atyának... Sion népe...

3. EX SYON

(Graduale, 5. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: A/3.)

A gregorián repertoár legklasszikusabb, egyúttal legrégebbi műfajába tartozó, különleges szépségű darab ugyanarról a vasárnapról. A szöveges részeknél a főhangok logikájának, a díszítő-figuráknak és a szöveg élő ritmusának összedolgozásával kell megszólaltatni a rugalmas, az időarányokat érzékenyen kimérő mozgássorokat. A grammatikai tagolásnál megjelenő stereotip melizma-csoportokat viszont könnyű hangon formula-szerűen énekeljük. A dinamikai árnyalásnak csak a fentieknek alárendelt szerep juthat a tételben.

Fordítása: Sionból ragyog fel az ő ékessége: az Isten nyilvánvalóan eljön. Gyűjtsétek ide az ő szentjeit, akik szövetséget tettek vele az áldozatok által.

4. ALLELUJA REX NOSTER

(Alleluja, 1. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: A/4.)

A magyarországi repertoár sajátosága a külföldről e formában egyenlőre nem ismert tétel. A Graduale formula-szerű melizma-csoportjaival szemben itt dallamos, lírai jellegű kötésekkel találkozunk. A verzust énekelheti kisebb csoport, a végére csatoljuk – összkarral, de piano – az Alleluja zárómelizmáját (a "jubilust"), majd megismételjük az Alleluját.

Fordítása: A mi királyunk, Krisztus eljött; ő az, akiről János hirdette: ő az eljövendő bárány.

5. MISSUS GABRIEL

(Sequentia, 1-2. tónus; Esztergomi Sequentiale; hanglemez: A/5.)

Az érett középkornak irodalmilag-zeneileg egyaránt kiemelkedő produktuma az angol eredetű, nyugat-Európában sokfelé ismert sequentia, melyet Magyarországon is énekeltek egy szép dallamváltozattal. A tétel megbírja az eleven, deklamált előadásmódot, csupán első és második felének szerves összedolgozása okoz nehézséget. Az ismételt dallamú strófapárokat alkalmas váltással énekeltesük.

Fordítása: Elküldetett a mennyből Gábiel, az ige hűséges hordozója, és szent szavakkal beszél a boldogságos szüzzel. 2. Jó ige ez és édes, belép a zárt szobába és ÉVÁ-ból ÁVÉ-t formál, megfordítván Éva nevét. 3. S íme rögtön a beleegyezés után már jelen van a testté lett Ige, s mégis mindig megmarad érintetlenül a leánynak öle. 4. Szülvén nem ismer atyát, s ki nem veszi el szüzessége virágát, az gyötrelem és fájdalom nélkül van, amikor fiat szül. 5. Halljad az újdonság jelét, higgyed, s ez elegendő, hiszen arra sem vagy képes, hogy az Ó saruszíját megoldjad. 6. Nagy jel ez, igen jeles, ott van a tűzben égő csipkebokorban, s nem közelíthet saruban a tűzhöz senki sem. 7. Íme, a száraz vessző harmat nélkül új módon, új rítussal gyümölcsöt hoz virággal: így szül a szűz is. 8. Áldott ez a gyümölcs, az örömmek és nem a gyásznak gyümölcse, ezzel nem lesz Ádám félrevezetve, ha megízleli. 9. Mi Jézusunk, jóságos Jézus, kegyes anyának kegyes terhe, kinek az égben van trónusa: most jászolba helyeztetik. 10. Aki értünk így született, az mossa le bűneinket, s legyen hozzánk könyörületes az eljövendő életben.

6. DEUS TU CONVERTENS

(Offertorium, 3. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: A/6.)

A lendületes, szinte patetikus hangvételű tételt még nagyvonalúbbá teszi a magyarországi (s általában: a "pentatonikus") dallamdialektus azzal, hogy a "római" változat aprólékos félhangmentes csoportjait erőteljes dallammozdulatokkal, a c és f hangokat hangsúlyozó egyszerűbb elemekkel helyettesíti. A gregorián általában nem tűri a szélsőséges, romantikus előadást; az Offertorium azonban a klasszikus korszak utolsó, kétségkívül legdrámaibb komponált műfaja.

Fordítása: Isten, te hozzánk fordulva életre keltesz minket, és a te néped vigadozni fog benned; mutasd meg nekünk Uram irgalmasságodat, és üdvösségedet add meg nekünk.

7. SANCTUS OMNES UNANIMITER

(Kétszólamú Sanctus tropusokkal; Patai Graduale; hanglemez: A/7.)

Egy XVI. századi falusi templom karkönyve tartotta fenn a régies szólamkeresztező orgánumstílusban készült, üde kétszólamú Sanctust és verses (kanásztánc ritmusú, a XVIII. századig továbbénekelte) tropusát. A tropusok alatt kitarthatjuk burdon-szerűen az alaphangot, s ízléssel ütőhangszert is használhatunk. Ügyeljünk azonban, hogy a melizma lendületes, a tropus fegyelmezett előadásával a két elem egyensúlyát és egységét biztosítsuk.

Fordítása: Szent, szent, szent a seregek Ura, Istene. Telve van az ég és föld a te dicsőségeddel. Tropus: Mindannyian egy szívvel, világ nemzetei mondjátok édesdeden ti

ifjak és vének. Angyalok, arkangyalok, uralmak, kerubok, szeráfok, trónállók, hatalmak, fejedelemségek, erősségek köröskörül kiáltozva, szüntelen szóval Krisztust tisztelve:

– Hozsanna a magasságban. Áldott aki az Úr nevében jön.

Tropus: Mindannyian, ti népek, mindnyájan örvendjétek, a Három-egy Istent énekekkel dicsérjétek. Az égből az emberért leszállt a Messiás, kit megmondott Gábiel, s a jövődőlő Isaiás:

– Hozsanna a magasságban.

8. JERUSALEM SURGE

(Communio, 2. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: A/8.)

A nemzetközileg ismert, gyönyörű ívű, bensőséges hangulatú klasszikus tétel magyarországi variánsa – a rómaival szemben – a d-f tercet következetesebben hangsúlyozza, s ezzel állóképszerű, alig mozduló, mégis élettől duzzadó vonalvezetést kap.

Fordítása: Jeruzsálem, kelj föl és állj a magaslatra; és lásd meg a gyönyörűséget, amely hozzád érkezik a te Istenedtől.

9. JUBILAMEN

(Háromszólamú olvasmány; Thuz Osvát Antifonále; hanglemez: B/1.)

Ciklusunk utolsó három tétele már a karácsony énekanyagába vezet át. A karácsony-éjszakai virrasztáson elhangzó első olvasmányt lásd a 15. számnál. Itt a második olvasmány háromszólamú recitativ változatát látjuk. Feltűnően jól sikerült benne az egyszerű alapformák és a módosított variánsaik tervszerű elhelyezése az alakzatok fokozatos bevezetésével és változatos alkalmazásával. Három szólista énekl. A hanglemezen rövidítettük a tételt (lásd a vi-de jelölést) a így a "szext-akkordos" zárlatot, mely a rövidítés miatt elmaradt volna, a tétel végére áthelyeztük. Az első mondat után, ugyanúgy, mint a 15. tételnél, eredetileg áldást adott az előljáró. A tételt záró mondatot a teljes kórus énekl.

Fordítása: Énekeltesd el Urunk velünk a te dicséretedet, s tedd, hogy a szent olvasmányok által előrehaladjunk.

Ezután az olvasmány Izaiás 40, 1-9. vers, majd befejezésül: "Ezt mondja az Úristen: térjétek meg hozzám, s akkor megszabadultok."

10. O MUNDI DOMINA

(Antifona, 2. tónus; Pozsonyi Antifonále Kn 2.; hanglemez: B/2.)

Az Európa-szerte híres klasszikus 2. tónusú hét Ó-antifonához egyes vidékeken további három-négy tétel járult. A jelen darabot – az ősi dallamtípus szépvonulú pentaton változatát – a középkori magyar egyházakban a karácsonyi virrasztás lezárásául, a Genealogia (lásd 17. sz.) és a Te Deum (lásd 18. sz.) között gyermek-szólisták énekeltek.

Fordítása: Ó világ Úrnője, királyi magból származott, a te méhedből már előjött Krisztus, miként Vőlegény a nászházból: íme itt fekszik a jászolban az, ki a csillagokat is kormányozza.

11. VERBUM CARO FACTUM EST

(Responzórium háromszólamú szakasszal; gregorián rész az MR 8 pálos Antifonáléból, háromszólamú rész a Kassai Töredékből; hanglemez: B/3.)

A virrasztás olvasmányaira felelő responzóriumok közül az utolsót, (mely aztán újból elhangzott a karácsonyt lezáró ünnepi vecsernye keretében) megkülönböztetett ünnepélyességgel énekeltek. Valószínűleg ezért találunk hozzá háromszólamú feldolgozást a kassai többszólamú töredékek között. Az egyenletes ritmusú cantus firmushoz s a vele összhangban lépegető kontra-tenorhoz finomvonulú, mozgékony discant társul. Élénk tempóban énekljük (éreztetve a cantus firmus összefüggő melódiáját) pregnáns ritmussal, de

erőszakos akcentusok nélkül. Legyen a diszkant világosan artikulált, könnyed és levegős, minden egyes hang jól zengő, de préselt legato nélküli. A tétel megszólaló alakját és a szöveg fordítását lásd a 23. számnál.

KARÁCSONYI CIKLUS

(Hungaroton LPX 11477 hanglemez)

12. AVE SPES NOSTRA

(Antifona, 8. tónus; Thuz Osvát Antifonále; hanglemez: A/1.)

A karácsony előestéjén, december 24-én éneklendő ún. Vesperás (vecsernye) szertartást Magyarországon ez az önállósított antifona vezette be. Előadását így írja le a kódex: "Két palástos énekesfiú, gyertyát tartva kezében, álljon a Szűz Mária oltár előtt, és csengő hangon énekelje: Ave, spes nostra... Utána másik két fiú a Kereszt-oltár előtt ugyanúgy: Ave, illud ave... A harmadik pár pedig a Szent László oltár előtt: Ave, concipiens... Ezután két chorator (előénekes) intonálja és az egész kórus folytassa: Ave, casta..." Az énekes-párok természetesen csatlakoztak szerepüket befejezve a kórushoz. A több helyről megszólaló (vagy egymás helyére álló) egyenként a kórushoz csatlakozó szólisták alkalmazásával a mai koncertdobogón is hatásos nyitótételt kapunk.

Fordítása: Üdvözlégy, mi reménységünk, Isten sértetlen szülője! Üdvözlégy, ki az angyal üdvözlét fogadod! Üdvözlégy, áldott, akiben fogant az Atya fényessége! Üdvözlégy, egyetlen tiszta, legszentebb hajadon szűz! Téged dicsőít minden teremtmény, világosságunk Anyja, alleluja!

13. VENI REDEMPTOR GENTIUM

(Himnusz, 2. tónus; Budai Psalterium; hanglemez: A/2.)

Szent Ambrustól (4.sz.) származó ősi szövege és szintén igen régi dallama Európa egyik legismertebb karácsonyi éneke volt, mely hazánkban is igen népszerű (a XV. században le is fordítják). Páratlan versszakait kisebb szólista-csoport, a párosakat nagyobb kar éneкли. A szólistákat a félkörből kiemelve az állványnál helyezhetjük el.

Fordítása a Döbrentei kódex nyomán: Jöjj, nemzeteknek megváltója, mutasd szűznek születését, minden örökség (század) csodálja, ilyen születés illet Istent! 2. Nem férfiúnak magjából, de titkon való ihléssel, Isten igéje testté lőn, hasnak gyümölcse virágozék. 3. Szűznek méhe növekedék, szemérem kapuja megmarad, jószágnak zásztója (=erénynek jele) fénylik: Isten templomban lakozik. 4. Ő termékből kilépvén, királyi háznak szemérme, két állatjabeli (=kettős lényegű) Óriás, hogy vígan fusson hamarját. 5. Ő kijövése Atyjától, megtérése Atyjához, kifutása pokoliglan, befutása Isten székihez. 6. Örök Atyához (=Atyával) egyenlő, testet megvívnia övezi, (=fölövezi magára az emberi testet, hogy azzal vívjon), mi testünk betegségét örök erővel erősíti. 7. Immár új jászol fénylik: éj ihle egy új világot kit egy éj sem veszen közbe (=e világosságot nem nyeli el az éj) szüntelen hittel világozzék! 8. Dicsőség, Uram teneked, ki immár szüztől születél, Atyával és Szentlélekkel mindörökkön örökké amen.

14. CHRISTUS NATUS EST NOBIS

(Invitatorium, 4. tónus; keretvers az MR 8 pálos Antifonáléból, zsolnártónus a Thuz Osváth Antifonáléból; hanglemez: A/3.)

E tétel az ünnepélyes, hosszú karácsonyi virrasztásból vett következő tételsorunk nagyszabású nyitánya. Szélesívű dallamos refrénjét a teljes kórus énekli, az ünnepre hívogató zsoltár ősi, keleties ékített recitációját pedig 2-4 szólista. A hanglemezen a zsoltárrecitáció 4-5. szakaszát elhagytuk.

Fordítása: Krisztus született nekünk, jöjjetek, imádjuk! A zsoltár szövegét lásd: (Vulgata számozás szerint) 94.

15. JUBILAMEN

(Kétszólamú olvasmány; Thuz Osváth Antifonále; hanglemez: A/4.)

Az éjszakai virrasztásban rendszeresen helyet kap a bibliai olvasmányok recitálása. Karácsony éjjelén azonban ez különleges módon, kétszólamú orgánumban történt (legalábbis egyes helyeken). A kvinthangzásnak tömör, jól tartó alapra kell épülnie. A két szólóénekes ügyeljen a recitált és díszített részek ügyes összedolgozására. Legyen a melizmatika kissé felkönnyítve, a recitáció viszont intenzív szövegmondással súlyosabbá téve, hogy egyensúlyukat biztosítsuk. (A tételt szükség esetén kissé rövidíthetjük, erre a szokásos vi - de jelzéssel utalunk.) Az énekesek az olvasmány előtt "áldást kérnek"; a szólista által énekelt "Alma virgo..." szövegre felelhet a teljes kar; ugyancsak a teljes kart illeti a végén a "Deo gratias".

Fordítása: Parancsolj Uram csendet a hallgatók fülébe, hogy képesek legyenek (az olvasmányt) megérteni – minket pedig áldj meg. Az olvasmány szövegét lásd: Izaiás könyve 9,1-6.

16. DESCENDIT DE CAELIS

(Responzórium, 1. tónus; MR 8 pálos Antifonále; hanglemez: A/5.)

Az olvasmányra szemlélődő, intimebb – kisebb együttesel is énekelhető – tétel felel. Nagyvonalúan felépített, de számtalan finom melizmatikus figurációval árnyalt, nyugodt menetű dallam, melynek "verzusát", vagyis betétjét hosszú melizma indítja. Az ünnep tiszteletére a melizmát szöveges betoldás, ún. tropus díszíti. A verzust kisebb szólista-csoport énekli. A tropus kétféleképpen énekelhető: vagy a verzus és a visszatérés után toldjuk be, s utána ismét visszatérés következik (az "et exivit" szavaktól), vagy inkább néhány énekes a melizmát, néhány pedig (egyidejűleg) a tropust énekli, hogy a két csoport a "tamquam sponsus" szavaknál találkozzva együtt fejezze be a verzust. Ugyanígy énekelhető a második, dicsőítő verzus és tropusa. Ügyeljünk arra, hogy az előadás elevenségét inkább a tempók, rejtett ritmusárnyalások arányos elosztására, a nagy forma vivőerejére építsük, semmint a hangszín és dinamika hullámvázására, vagyis a hangszín szokványos fűtöttségére.

Fordítása: Leszállt a mennyből, küldetvén az Atya fellegvárából, belépett a szűz fülén keresztül a mi (földi) vidékünkre, bíborpalástot öltve. És kilépett az aranykapun át, ő, az egész világmindenség Fénye és Dísz.

V/ Mint a vőlegény a lakodalmas házból, úgy lép elő az Úr.

Tropus: Eljött követként a mennyei várból, nagy vidámságot hirdetett, anyja méhéből érkezik Krisztus, úgy lép elő mint vőlegény a lakodalmas házból... És kilépett...

V/ Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek. Miképpen kezdetben vala, most és mindenkor és mindörökkön örökké amen.

Tropus: Dicsőség a kegyes Háromságnak, tisztesség és erősség legyen az Egységnek, hatalom és országlás az Istenségnek, legfőbb uralom az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek... És kilépett...

17. GENEALOGIA

(Háromszólamú olvasmány; Thuz Osváth Antifonále; hanglemez: A/6.)

Az éjszakai virrasztó óra végén három szólista ünnepélyes körülmények között énekelte el a Jézus nemzetségtáblájáról szóló evangéliumi részt. A hosszú névlista egyes szakaszait ismétlődő organális háromszólamú figuráció zárja. Az egyszólamú részt is eloszthatja két szólista (mélyebb és magasabb dallamrészek szerint). Előadására nézve lásd a 15. tételnél mondottakat. Az egyszólamú szakaszok végén kis custos (őr) jellel figyelmeztettük a karvezetőt, hogy a dallam a középszólamban folytatódik. A bevezető köszöntésekre a teljes kórus felel (Et cum spiritu tuo – Gloria tibi domine). A tételt a hanglemezen rövidítve adtuk, mint erre a kottában vi-de jelzéssel utalunk.

Fordítását lásd Máté evang., 1, 1-16.

18. ISTEN TÉGED DICSÉRÜNK

(Te Deum; Peer-kódex; hanglemez: B/8.)

Az őskeresztény gyökerű (4-5. századi) Te Deum himnusz voltaképpen az éjszakai virrasztó órát zárná, s így 6. tételünkhöz csatlakozna. Felvétel-technikai okokból került e helyre. Igen ősi dallama Európa-szerte több változatban élt. A magyarországinak (latinul lásd 52. számnál) jellegzetessége, hogy 4 recitativ formulát kombinál, s hogy az utolsó szakaszt ad libitum kvarttal fölcsapja. A középkor végén már magyarul is énekeltek, mégpedig valószínűleg a nép részvételével. Éneklése közben előírás szerint haragnak kell szólania. A hanglemmezhez képest egy-két helyen az újabb kutatások alapján javítva.

19. LUX FULGEBIT

(Introitus, 8. tónus; Futaki Graduále; hanglemez: B/1.)

A karácsonyi hajnali misét kezdő díszesebb antifona-tétel jellegzetes magyarországi dallamváltozatban. Az antifona végeztével a szólisták zsoltárverset énekelnek; az ezt folytató dicsőítő versbe a teljes kórus bekapcsolódhat, majd megismétlik az antifonát. A nyugodt, melizmatikus hangcsoportokat élénk tempóban (de a dallamforma egészébe, időbeli és tempó-folyamatába szervesen beillesztve) énekeljük.

Fordítása: Fényesség ragyog ma fölöttünk, mert megszületett nekünk az Úr; és ez lesz a neve: Csodálatos, Isten, Béke-fejedelem; A jövőkor Atyja és uralmának nem lesz vége...

Zsoltár: Az Úr országol, díszbe öltözött, erősségbe öltözött az Úr és erővel övezte fel magát.

Dicsőség az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben vala, most és mindenkor, és mindörökkön örökké amen. Fényesség...

20. ALLELUIA DOMINUS REGNAVIT

(Alleluja, 4. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/2.)

A hajnali mise ezen Alleluja-dallama egyelőre csak magyarországi kódexből ismeretes, talán hazai szerzemény. Szólisták intonálják, a teljes kar megismétli, s folytatja a melizmatikus "jubilussal". Ügyeljünk arra, hogy az ilyen hosszú melizmatikus szakaszok is értelmes zenei formákba tagolódnak. A betét-verset énekelheti kisebb együttes; kissé élénkebb tempót, fűrgé cifrázatokkal, de idegesség nélküli, dolce hangvezetést kíván.

Fordítása: Az Úr országol, díszbe öltözött, erősségbe öltözött az Úr és erővel övezte fel magát.

21. EIA, RECOLAMUS

(Sequentia; 7-8. tónus; Esztergomi Sequentionale; hanglemez: B/3.)

Az Alleluját a középkor gyakorlatában többnyire sequentia követte: szillabikus szövegkezelésű, de nem recitált, inkább deklamáló tétel. Többféle változtatás is elképzelhető a mindig azonos dallamot, de eltérő szöveget hozó verspárok előhaladása szerint (pl. magasmély hangok; mély-magas; félkar-együtt stb.) A kottakép egyenletes ritmust sugall, ám a

szöveghez alkalmazkodó hangsoportosítás és ritmikai árnyalás – a zenei ízlés és formaérzék határai között – nincs a műfaj ellenére.

Fordítása: 1-8. szakaszában Babits Mihály szövegét követve: 1. Ejha, énekeljük szent dicséretre méltón ennek a napnak verseit, melyen fény jelent, szívünket vidítani! 2. Az éjjel ködei közé tűnnek bűneink fekete árnyékai. 3. Ma szülte a Tenger szűz Csillaga e világra az új üdvösség örömét, 4. kitől fél a Pokol, s a kegyetlen Halál retten: ez fogja őt megölni még! 5. Nyög legyőzve a régi kórság; prédáját a sárga kígyó veszti már. 6. A hullt ember, a tévedt bárány, örök kincsét visszaelni kezdi már! 7. Örülnek e nap a mennyei szent seregek, az angyalok, 8. mivel az elveszett tizedik drachma, ím megtaláltatott. 9. Ó fölötté boldog vétek, melyből megváltatott a természet! 10. Isten, ki mindent teremtett, asszonyból születik. 11. Csodálatos természet, csodálatosan felöltözve - fölvetve ami nem volt, s megmaradt annak, ami nem volt. 12. Az Isten emberi természetet ölt: mondd, kérlek, ki hallott már ilyet? 13. Keresni jött a Jó Pásztor, ami elveszett. 14. Sisakot öltött, fegyveresen harcol, mint katona. 15. A legyőzött ellenség saját kardjába dől, elveszik fegyvereit, 16. melyekben bízott, elosztották zsákmányát, elvették prédáját. 17. Krisztus erős csatája a mi igaz épségünk. 18. Ő győzelme után hazájába vezetett minket: ahol örök az ő dicsősége.

22. PROCEDENTEM SPONSUM

(Kétszólamú Benedicamus tropusokkal; Thuz Osváth Antifonale; hanglemezzel: B/3.)

A szertartást záró "Benedicamus Domino-Deo gratias" verspárt nagyobb ünnepeken kinyújtották, zeneileg is átformálták, olykor versekkel ékesítették, sőt mint látjuk, kétszólamú tétellé is átírhatták. Itt még éppenséggel tropussal, sőt tropus-párral bővítik a már amúgyis tropizált és kétszólamúba írt alaptételt. A kétszólamúság az alaphangzásokra: prim, kvint, oktáv épül, szólamkeresztezéssel ("Stimmtausch") technikájú. A menzurált (ütemes) tropusokat felváltva illesszük be a páratlan és páros versszakok közé. Ügyeljünk, hogy a népiesebb hangzás ellenére elegáns maradjon a tropus, s általában: a tétel (mely tetszőlegessége ellenére inkább színesítő, mint nagy értékű eleme a kor zenéjének) ne váljék közönségessé. Mértéktartóan ütőhangszer is adható hozzá. A hanglemezen a tropus alatt burdon-szerűen kitartottuk a szólisták által énekelt Benedicamus záróhangjait.

Fordítása: 1. A lakodalmas házból jövő vőlegényt 2. megjövendölte tollával az Író, 3. mikor megjött isteni kegyelemből, 4. szoros pólya köti a jászolban. 5. Mondjunk hát áldást az Úrnak, 6. adjunk is neki hálát.

Első tropus: Méltó dicsérettel az Atya nélkül nemzett gyermeket Anyjával együtt mindnyájan ujjongva dicsérik. Ki szüztől született, férfiú magja nélkül, őt mindnyájan ujjongva dicsérik.

Második tropus: Dicséret hangozzék, s minden ujjongás az Úrnak, ki megsajnálva az elveszett embert, megszületett Szűz Máriától.

23. VERBUM CARO FACTUM EST

(Responzórium, 8. tónus; Zalka Antifonale; hanglemezzel: B/5.)

A karácsony délutánján tartott un. II. Vesperásból két tételt adunk. A responzórium felépítése egyezik 5. tételünkkel, de itt tropus nélkül. Háromszólamú feldolgozását lásd 11. szám alatt.

Fordítása: Az ige testté lőn és közöttünk lakozék; és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségét, telve malaszttal és igazsággal. V/ Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten vala az Ige. És láttuk... Dicsőség az Atyának és Fiúnak... Telve malaszttal...

24. HODIE CHRISTUS NATUS EST

(Antifona, 6. tónus; Pozsonyi Antifonale; hanglemezzel: B/6.)

A karácsony ünneplését lezáró, azt zeneileg összefoglaló nagyszabású tétel. Litánia-szerű, ismételtetős kezdete gyönyörűen kinyílik a középső szakasztól kezdve. Századokon át több zeneszerző (legutóbb Britten) feldolgozta.

Fordítása: E napon Krisztus megszületett, e napon az Üdvözítő megjelent, e napon a földön énekelnek az angyalok, örülnek az arkangyalok, örvendeznek az igazak, mondván: Dicsőség a magasságban Istennek, Alleluja, Alleluja.

25. DIES EST LAETITIAE

(Kanció és háromszólamú feldolgozása; Thuz Osvát Antifonále; hanglemezzel: B/7.)

A középkor végétől kezdve énekelt, egyszerűbb nem liturgikus, strófás betét-énekek, ún. kanciók egyike. Egyszerű, de ízléses feldolgozása legmegfelelőbbben egy fiú + két férfiszólammal énekelhető, de megfelelő transzponálással egyenemű karon is előadható. Törekedjünk túlzó előadási manírok nélküli, a hangzás szépségét, az akkordok nyugodt egymásutánját kidomborító, egyszerű előadásra. A hanglemezen első versét egyszólamban, szólistával énekellettük.

Fordítása a XVI. század elejéről való Winkler-kódexben:

1. Vígasságnak ez napja, mert király születék, ki származék ez napon szűznek ő méhéből: csodálatos ez gyermek, ki mindennek kedves lőn ő emberségében – és ki alíthatatlan és ő megmondhatatlan ő istenségében.
  2. Isten Fia születék tiszta, nemes szűztől – miként rózsza liliomtól, természet csodálja: kit szüle ifju lány (azt) ki volt e világ előtt mindennek Szerzője – tiszta szűznek emlői neki tejet adának, régi nagy Istennek.
  3. Angyal a pásztoroknak csordájuk őrizvén, nagy örömet hirdete, Jézus, hogy született; a jászolba téteték, földnek-mennynek királya, posztókba takarván – angyaloknak szent Urát, ki mindeneket meghalad képpel, nagy szépséggel.
- (Utolsó versszak fordítása kiegészítve Telegdi Miklós könyvéből.)

NAGYHETI CIKLUS

(Hungaroton SLPX 12049 hanglemezzel)

26. GLORIA LAUS ET HONOR

(Processzió-himnusz, 1. tónus; Bakócz Graduále; hanglemezzel A/1.)

A nagyheti szemelvények – az időszaknak megfelelően – kevésbé színes, de a klasszikus tételek, recitációk előtérbe jutásával annál monumentálisabb hatású ciklust alkotnak. A ciklus sajátos ritmusát a három nagy napon elhangzó Sirlalmak beiktatása határozza meg. Minthogy azonban e ciklus a többinél kissé hosszabb, hangversenyszerű előadáson átgondolt, más-más hatású kisebb sorozatokká bontható. A ciklus ünnepélyes nyitásának szántuk a virágvasárnapi körmeneti himnuszt. Refrén-versszaka mindig "tutti" tér vissza, verzusait a középkori előadás szerint gyermekeknek kellett énekelni valamely magaslati helyről. A szöveghez alkalmazkodó finom parlandót használhatunk, ha az a dallam saját ívét és a formai egységek önállóságát nem veszélyezteti. Ha jó a kórus szövegmondása, kissé élénkebb tempót vehetünk. A 4-5. versszak sorrendjét a forrástól eltérően, összes többi forrásainkkal egyezően adjuk; a hanglemezen e két verset elhagytuk.

Fordítása az 1651-es Cantus Catholici alapján: Dicsőség és dicséret tenéked, Megváltó Királyunk, kinek gyermeki szép sereg mond édességes éneket. V/1. Izraelnek te vagy királya, s Dávidnak te nemes magzatja, ki az Úrnak nevében jössz hozzánk dicsőségedben. V/2. Mennyei seregek mindnyájan tégedet dicsérnek, dicsér emberi szózat és minden teremtett állat (lény). V/3. Zsidóknak serege pálmákkal jövének elődbe, mi is könyörgésekkel jöttünk

hozzád, s énekekkel. V/4. Idején szenvedésednek ím ezek téged dicsértének, most midőn mennyben lakol, mi elménk énekekkel hódol. V/5. Tetszék a zsidóknak éneke, ím tessék mi nyelvünk zengése, ki vagy kegyelmes király, ki minden jót kedvesen hall. Dicsőség és...

27. JEREMIÁS SIRALMAI I.

(Lamentáció; Pozsonyi Antifonále Kn.2.; hanglemez: A/2.)

A Siralmakat a magyarországi gyakorlatban mindhárom napon (csütörtöktől szombatig) más dallamon énekelték. E dallamos szóló-recitativók a tónusok és a dallamképzés sajátosságainak megfelelően hangulatilag is kissé különböznek: a nagycsütörtöki erősen melodikus líraisága, a pénteki tragikus monumentalitása, a szombati hevesebb drámaisága vagy panaszos esdeklése az ízlés-által szabott határokon belül kissé előadásban is megkülönböztethető.

Fordítását lásd Jeremiás Siralmak könyve 1, 1-3.

28. IN MONTE OLIVETI

(Responzórium, 8. tónus; Pozsonyi Antifonále Kn.2.; hanglemez: A/2. folytatása)

Mindhárom siralomra egy-egy responzórium felel. Nagycsütörtökhöz a nemes hangzású, ősi dallammodellre épített In Monte Oliveti tartozik. Az egész tételt egységes hangszínben, a díszítő figurákat gyengéden megmozgatva énekljük.

Fordítása: Az Olajfák hegyén Atyámhoz könyörögtem: Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e pohár; mert a lélek kész ugyan, de a test gyöngé: legyen meg a te akaratod. V/ Mindazonáltal ne ahogy én akarom, hanem ahogy te. Legyen meg a te akaratod.

29. TRADITOR AUTEM – KYRIE PUERORUM – CHRISTUS FACTUS EST

(Tételsorozat a nagycsütörtöki zsolozsmából, 1+4+6. tónus: Budai Antifonále Kn.1. összevetve az MR 8 pálos Antifonáléval; hanglemez: A/3.)

A zsolozsmát mindhárom napon egy drámai tétel zárta le, mely nevét a benne szereplő gyermekekről kapta: Kyrie puerorum. A "Traditor autem" klasszikus antifona; összeállításunkban a zsolozsma utolsó egységét, tulajdonképpen lezárását képviseli. Nyugodtabb, szélesebb megformálásával utalhatunk arra, hogy voltaképpen egy jó 20-25 perces összetett tételsor helyett áll. Ezután kezdődik, mintegy független-képpen, az említett "Gyermekek Kyriéje", egy igen ősi, még zsidó hagyományra visszamenő, fríg tónusú litánia-dallam tagoltabb kibontása. Az elsötétített templomban a gyermekek az oltárhoz vonultak, annak közelében elrejtették az utolsó gyertyát is, s onnan énekelték a görög invokációkat, melyeket a kórus latinra fordítva egy frázisban összefoglalt. Most a szentély bejáratánál, a diadalív alatt álló két ifjú verzust énekelt, mely a szenvedő Krisztust szólította meg, a kórus csendes válasza pedig kommentálja a dicsőítő mondatot. Háromszor ismétlődik meg mindez, változó verzussal; de harmadszorra a kórus szólama kiteljesedik: a Christus factus est – mondatot nem litániadallammal éneklük, hanem a szövegnek graduale-feldolgozásával, egy lágy melizmatikus dallamon. Ehhez végül a pap rövid és monoton könyörgése járult, majd mindenki némán távozott.

Fordítása: Az áruló pedig jelt adott mondván: akit megcsókolok, ő az, fogjátok el! – Uram, irgalmazz nekünk! Jézus Krisztus, ki eljöttél, hogy érettünk szenvedj! – Krisztus Úr engedelmes lett egészen a halálig... Uram, irgalmazz nekünk! Ki prófétai szóval megmondta: haláloddá leszek, ó Halál! – Krisztus Úr engedelmes lett egészen a halálig... Uram irgalmazz nekünk! Ki a kereszten kitárt karokkal minden századokat magadhoz vontál! Krisztus engedelmes lett értünk egészen a halálig, éspedig a kereszthaláláig.

30. TELLUS AC AETHRA JUBILENT

(Himnusz, 2. tónus; Bakócz Graduále; hanglemez: A/4.)

Nagycsütörtökön az egyházi közösségekben az egész középkoron át megtartották a "lábmosás" szertartását. Az irgalmas szeretet jeleként vacsorát adtak a szegényeknek, megmosták azok lábát, végül felolvasták Krisztus "búcsúbeszédét". A szertartást a Tellus ac aethra himnusz kezdte: a nagycsütörtök eseményeit a későrómai költészet emelkedett stílusában előadó vers, egyszerű, de néhány hajlítással igen élővé tett dallamon. Megengedhető a 4 x 8-as jambikus forma szoros fegyelmén belül a szöveg tagolását mértéktartóan érzékeltető (de modorosságtól tartózkodó) parlando.

Fordítása: 1. A föld és az ég örvendezzen e nagy fejedelem lakomáján, ki az őszülő Ádám lelkét az élet étkével megtisztította. 2. Ezen az éjszakán mindenek alkotója egy hatékony misztériumban saját húsát és véréát a lélek ételévé adta át. 3. Fölkelvén a felséges lakomáról, mintaképet ad a halandóknak, az alázatosság kedvéért szolgálatába szegődik Péternek. 4. Elsápad e szolgálattól a szolga, midőn látja, hogy az angyalok Ura tiszta vizet és törülközőt hordozva telepszik le a vacsorához. 5. "Engedd meg, Simon Péter, hogy megmossalak, mert e cselekedetnek titkos értelme van: a fönséges szolgál az alacsonynak, hogy a hamu is szolgáljon a hamunak (ember az embernek). 6. Az Üdvözítő az asztalhoz telepszik és szavaival mézet ont, de közben megjelöli halálos ellenségét, ki már a csselfogáson kérődzik. 7. Ó ádáz farkas, gonosz Judás, csókot hozol a szelíd báránynak, és szíjakat vetsz a királyi tagokra, melyek a világ szennyét eltörlik. 8. A megkötözöttek ma kiszabadulnak test és a szív börtönéből, a krizma-kenetet ma szentelik, s ez megnöveli a reményt a nyomorultakban. 9. A halál legyőzőjének zengjünk dicsőítéssel nemes glóriát, az Atyával és a Szentlélekkel együtt, neki, aki minket halálával megváltott.

31. ANTE DIEM PASCHE

(Processzió-antifona, 3-4-8. tónus; Bakócz Graduále; hanglemez: A/4. folytatása.)

A lábmosás központi darabja a gyönyörűen felépített drámai "processzió-antifona". Amint az ének elmondja az egyes eseményeket, úgy kellett közben mindent végre is hajtania a közösség vezetőjének. Ezt érzékelteti előadásunkban a sorok közé iktatott kisebb szünet. Ügyeljünk a melizmatikus csoportok jól egybetartott, nyugodt éneklésére.

Fordítása: Húsvét ünnepe előtt, tudván Jézus, hogy eljött az ő órája, hogy átmenjen ebből a világból az Atyához, vacsora végeztével fölkelt, vásznat kötött maga elé, vizet öntött az edénybe, és mosni kezdte a tanítványok lábát. Péterhez ért; mondta neki Péter: nekem meg nem mosod a lábam sohasem! Felelt neki Jézus: ha meg nem moslak téged, nem lesz részed velem. Uram, akkor ne csak a lábam, de kezemet és fejemet is! (Az utolsó szó: caput melizmájára készültek a középkor és reneszánsz híres "Caput" miséi.)

32. AMEN AMEN DICO VOBIS

(Lectio; az ujhelyi pálosok Processzionáléjából; hanglemez: A/4. folytatása.)

A ciklus első (nagycsütörtöki) szakaszát az előző tétel ellentétéképpen egyszerű recitációval kívántuk zárni. A búcsúbeszéd egy részlete ez, a középkori magyar felolvasó dallamon, mely ugyan korabeli forrásban nem maradt meg, de a XVII. századi pálos kódex hitelt-érdemlően ránk hagyományozta. A szövegen erősen rövidítettünk, a teljes szöveg: János evangélium 13, 16 - 14, 31.

33. JEREMIÁS SIRALMAI II.

(Lamentáció, 4. tónus; Pozsonyi Antifonále Kn.2.; hanglemez: B/1.)

A nagypénteki lamentációról lásd a 35. számnál.

Fordítását lásd Jeremiás Siralmainak könyve 2, 1-3.

34. VADIS PROPITIATOR

(Responzórium, 6. tónus; Budai Antifonále Kn.1.; hanglemez: B/1. folytatása.)

E responzórium európai ritkaság: keleti eredetű (görög szöveggel is fennmaradt), a milánói ambrozián rítuson kívül csak egy-egy nagyon régies hagyományú vidéken maradt fenn, többnyire csak betétképpen. Magyarországon általánosan ismert: az esztergomi rítus területén nagyszerdán, a kalocsai területen nagypénteken énekelték a zsolozsmában. Szövege voltaképpen Mária-siralom jellegű. Mesteri dallama (egyedi kompozíció, nem típus-dallam!) lágy, mégis intenzív, de nagyobb kifejezési hullámzásoktól mentes előadást kíván.

Fordítása: Indulsz immár, ó Könyörülő, hogy feláldozd magadat mindenekért. Lám, most nem siet Péter, ki azt mondta: meghalok érted – elhagyott Tamás, ki nagyhangon mondta: haljunk mindnyájan veled együtt! – Egy sincs itt közülük, csak téged egymagad hurcolnak: ki engem makulátlanul megőriztél: én fiam, én Istenem. V/ Jöjjetek és lássátok őt: az Isten-Embert, a kereszten függőt. Ki engem makulátlanul megőriztél: én fiam, én Istenem.

35. JÁNOS-PASSIÓ

(Olvasmány, 1. tónus; Esztergomi Passionále; hanglemez: B/2.)

Nagypéntek legfontosabb énekszámája az ősidők óta (már 4. századi adatok) e napon énekelt János-passió. A középkorban Európa-szerte egy nagyterces (dúr-jellegű) dallamot használtak recitálásra. Magyarországon azonban egy olyan kisterces (moll-jellegű) dallamhoz ragaszkodtak, mely egy ősi egyszerű olvasmány-tónusnak dallamosabb változata. Megkapó ellentét a passiót záró, függelékszerű elbeszéléshez alkalmazott szűkambitusú, puritánabb recitálás. A hosszú tételből a hanglemezen csak részletet tudunk adni.

Fordítását lásd János-evangélium 18, 1 - 19, 42.

(A három szereplőt a Liber Usualis eljárása szerint C=evangelista, +=Jézus, S=többi szereplő ill. kar jelekkel különítettük el.)

36. DUM FABRICATOR

(Processzió-antifona, 1-2. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/3.)

A nagypénteki passiót a kereszt előtt hódoló körmenet követte. Ehhez énekelték a monumentális processzió-antifonát, nálunk saját hazai dallamváltozatban.

Előadása a legnehezebb zenei feladatok egyike. A kis részletek gördülékeny, mégis nyugodt kivitelezése, a formai egységek nagyvonalú összetartása, a szöveg belső ritmusának, nyelvtani egységeinek világos érvényesítése, változásokra képes, mégis egységesen érzett tempó és nehézség nélküli, mégis dallamos hangvétel: mindezek összeegyeztetése a kórustól kórusvezetőtől egyaránt nagy figyelmet és hosszú kiérlelést kíván.

Fordítása: Amikor a világ alkotója a halálbüntetést elszenvedte a kereszten, felkiáltva nagy hangon kiadta lelkét; s íme, a templom kárpitja kettéhasadt, a sírok kinyíltak, mert nagy földrengés támadt; mert Isten Fiának halálát – kiáltotta az egész világ – elviselni nem tudom! Megnyitván tehát a katona lándzsája a megfeszített Úr oldalát, abból vér és víz jött ki a mi üdvösségünk váltságára. V/ Ó csodálatos ár, melynek súlyával a világ fogsága megváltott, az alvilág pokoli zárjai összetörték, s nekünk megnyíltak az ország kapui.

37. JEREMIÁS SIRALMAI III.

(Lamentáció; Budai Antifonále Kn.1.; hanglemez: B/4.)

A nagyszombati lamentáció: Jeremiás próféta könyörgése.

Fordítása: Jeremiás siralmainak könyve 5, 1-22. A hanglemezen rövidítésekkel adtuk.

38. RECESSIT PASTOR

(Responzorium, 8. tónus; Pozsonyi Antifonále Kn.2.; hanglemez: B/4. folytatása.)

Az olvasmányra felelő responzorium izgatottabb ugyanakkor mégis triumfáló hangzású, nagyformátumú dallam.

Fordítása: Elment tőlünk a mi Pásztorunk, az élő vizek forrása; kinek eltávoztakor a nap elsötétedett; most végre elfogták azt, aki elfogta az első embert; ma a halál kapuit és zárait az Üdvözítő összetörte. V/ Lerontotta a pokol zárjait, és fölforgatta az ördög uraságát. ma a halál...

HÚSVÉTI CIKLUS

(Hungaroton SLPX 12050 hanglemez)

39. INVENTOR RUTILI

(Processzió-himnusz; Futaki Graduále; hanglemez: A/1.)

A húsvétot megkezdő, eredetileg még éjszaka tartott szertartás elején az elsötétített templomba Prudentius klasszikus himnuszát énekelve hozzák be az új fényt. A processzió-himnuszok módjára az első versszak refrénként visszatér. Nagyvonalú, a tónusrendszerbe alig illeszthető dallama ösformájában egykorú lehet a verssel, tehát a késő-római zenekultúrába vezet vissza. A hosszabb szövegből válogatott versszakokat adtunk.

Fordítása: A ragyogó fényeknek szerzője, jó vezér, ki meghatározott szakaszokkal szétosztod az időt; lement már a nap, betör a rút káosz: add meg fényedet Krisztus a tiéidnek. V/ Habár számtalan csillaggal és a hold lámpásával ékesíted a királyi mennyboltozatot, a kovakőből csiholt lánggal mégis arra intesz, hogy a Kőből született világosságot keressük. V/ Hogy ne feledje az ember: Krisztus kő-szilárd testében van megalapozva számára a világosság reménye, Krisztuséban, ki önmagát Kőnek akarta hívni, melyből a mi kis tüzeink származnak.

40. JAM DOMNUS OPTATAS

(Alleluja tropussal, 8. tónus; Bakócz Graduále; hanglemez: A/2.)

A negyven napon át néma Alleluját kedves tropussal vezették vissza a használatba. A tropus kiszillabizálja az Alleluja-melizma dallamát. Az Alleluja verzusa a több műfajban megmaradt (tractus, graduále) ősi keleti melizmatikus recitáció stílusát idézi. A telt, intenzív hangzás mellett is meg kell tartanunk a keleties ornamentika mozgékonyosságát.

Fordítása: Immár visszaadja az Úr a vágyott dicsérő éneket, a húsvétal Krisztus megjelent, vigyázzatok, kinek éneklitek: Alleluja. V/ Magasztaljátok az Urat, mert jó, mert az ő irgalmassága örökkévaló.

41. DUM TRANSISSET SABBATUM

(Responzórium, 4. tónus; MR 8 pálos Antifonále; hanglemez: A/3.)

A húsvéti virrasztó zsolozsmát (Matutinumot) záró responzórium, melynek folytatásaként iktatódik be a "húsvéti játék". (42 sz.)

Fordítása: Amikor elmúlt a szombatnap, Mária Magdolna és Mária, Jakab és Szalome anyja, illatszereket vásároltak, hogy elmenvén megkenjék Jézust, alleluja. V/ És igen korán, egy nappal szombat után, a sírhoz jöttek, mikor a nap már fölkelt; hogy elmenvén... V/ Dicsőség az Atyának... Alleluja.

42. "LUDUS PASCHALIS"

(Liturgikus dráma; Futaki Graduále; hanglemez: A/3. folytatása)

Amit a 41.sz. responzórium énekelt, azt folytatásképpen – szinte megelevenedett tropusként – rögtön el is játszották. A három asszonyt megjelenítő szereplők a sírnál Jézust keresik –

angyal adja nekik hírül a feltámadást – a sírnál maradt Mária Magdolnát maga Jézus küldi el hirdetni az örömhírt. Eleinte egyszerű formákban, a liturgikus keretek fegyelméhez alkalmazkodva játszódott le e kis dráma; később nyugat-Európában egyre több epizodikus elemmel színezték. Magyarország gyakorlata végig megmaradt a román-kori egyszerűségénél. (A Húsvéti játékok kódexünkben hiányzik Mária Magdolna "Rabboni" felkiáltása; ezt COUSSEMAKER kiadása nyomán külföldi forrásból pótoltuk.)

A liturgikus dráma befejezése az alább következő 44. vagy 45. tétel.

Fordítása: Ki fogja elhengeríteni nekünk a követ az ajtóból, mely a szentsírt elfedi előlünk? – Kit kerestek, ó félénk asszonyok, e sírban sóhajtozva? – Jézust, a Názáretit, a Keresztrefeszített keressük. – Nincsen itt, föltámadt, de előttek megy Galileába, ott majd meglátjátok őt, amint megmondta nektek. – A sírhoz mentünk sóhajtozva, az Úr angyalait láttuk örvendezve, ki azt mondták, hogy feltámadt Jézus. – Asszony, miért sírsz? Kit keresel, Mária? – Rabbi! – Ne érints engem! Menj és mondd el testvéreimnek: fölmegek az Atyámhoz és a ti Atyátokhoz. Mondd nekünk, Mária, kit láttál az úton? Az élő Krisztusnak sírját, s a fölkeltek láttam glóriáját, angyali tanúkat, szemfedőt és takarókat. Föltámadt Krisztus az én reményem, s előtte megy övének Galileába. Föltámadt az Úr a sírból, ki értünk a keresztfán függött, alleluja.

43. KRISZTUS FELÁMADA

(Kanció; Zsigmond-kori töredék; hanglemez: A/3. folytatása.)

A játék végéhez a Te Deumnak kellett csatlakoznia (45.sz.). Terjedelmi okokból – s minthogy külföldről ilyen megoldásra is van adatunk – ehelyett közép-Európa leghíresebb húsvéti kanciójának, népénekének magyarnyelvű változatával helyettesítettük. A népének szövege a Zsigmond-kori feljegyzésből maradt ránk, de alighanem visszamegy legalábbis az Anjou-korig. Dallama Magyarországon csak a XVII. századi lejegyzésből ismeretes, de minthogy ez megegyezik a középkor folyamán Európa-szerte énekelt alakokkal, elfogadhatjuk a középkori magyar gyakorlat tanújaként is. A húsvéti játék utolsó mondata (Surrexit Dominus...) tonális átvezetés a Te Deumhoz. Ezért, ha a Krisztus feltámadása népénekkel zárjuk a drámát, ezt az utolsó mondatot hagyjuk el, viszont a megelőző szakasz utolsó hangját (esetleg kvintjével és oktávjával) burdon-szerűen kitarthatjuk a népének alatt.

44. TE DEUM

(MR 8 pálos Antifonále; a Hungaroton lemezeken nem hallható, de a Schola Hungarica francia nagylemezén e tétel zárja a húsvéti játékot.)

A "Ludus paschalis"-t, mint minden ünnepen az éjszakai virrasztó zsolozsmát, az ősi Te Deum himnusz zárta. A Surrexit Dominus... dallamrészrel kapcsolódik tonálisan a ludus megelőző szakaszához. A pálos Antifonále tartotta fenn számunkra azt a négyformulás magyar Te Deum alakot, mely a magyarnyelvű források (Peer kódex, protestáns graduálisok stb.) tanúsága szerint népének-számba mehetett a késő-középkorban. Az utolsó szakasz transzponálása ad libitum: amennyiben a megelőző versek mintája szerint zárjuk az "in aeternum" szavakat, a következő versek az eddigi fekvésben maradnak, s az ambitus nem növekszik meg. A forrás az utolsó versnél kétféle olvasást enged: az említett lemezen a Peer-kódex értelmezése szerint az itt közölttől kissé eltérő a dallamváltozat. A Te Deum magyarnyelvű középkori változatát, s egyben a szöveg fordítását lásd a 18. számnál.

45. CUM REX GLORIAE

(Processzió-antifona, 7-8. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: A/4.)

Húsvét reggelén vezették Magyarországon a nagy körmenetet, melynek itt elinduló és záró énekét idézzük. Útközben egy távolabbeső templomban állt meg a körmenet, ahol rövid megemlékezést tartottak e "processziós templom" patrónusáról (Esztergomban Szt. István

vértanúról, lásd a következő tételt!) A két nagy antifona mesterien fölépített, szinte szimfonikus igényű, a kórus számára komoly erőpróbát jelentő mű. A megformálás nagyvonalúságára kell a karmesternek is törekednie, nehogy sok apró, látszólag önismételgető szakaszra essék szét. Ugyanakkor ügyelni kell arra, hogy az érzelmileg is erősen fölindító tételek ne veszítsék el monumentális nyugalmaikat, jól tagolt szövegkezelésüket, harmonikus dallamosságukat.

Fordítása: Mikor a dicsőség királya, Krisztus belépett az alvilágba, hogy azzal harcba szálljon, s az angyalok kórusa az ő színe előtt az ősi fejedelmi kapuszárnyakat fölnyitatta, a szentek népe, kiket fogság tartott a halálban, siralmas szóval fölkiáltott: megjöttél hát, te vágyva-vágyott, akit itt sötétben vártunk, hogy kivezess ezen az éjszakán a börtönből a megbilincselteket! Téged hívogattak a mi sóhajaink, téged kerestek a mi bőséges siralmaink, te lettél remény a reményteleneknek és nagy vigasztalás a gyötrelmek között. Alleluja. Tropus az Allelujához: Triumfál Isten Fia a kevély ellenség fölött, föltámadva a halálból, elvéve Éva bűnét; a latrot aki bár későn, de könnyekre fakadt, a szentekhez csatlakoztatja, s elviszi abba az országba, ahová ő maga is belépni indult; Pétert és a többieket meglátogatja, minden hívőjét megvigasztalja, mindenkor, alleluja. (A tropust a Bakócz Graduáléból vettük.)

46. ORATIO

(Recitativ; újhelyi Pálos Processzionále; hanglemez: A/4.)

Hogy a két nagy processzió-antifonát zeneileg ellentétes szakasszal válasszuk el egymástól, a körmeneti megállást a könyörgés száraz recitativójával jeleztük. Előtte szólista "verzikulust" énekel, melyre az egész kórus felel, majd szólista recitálja a szöveget. A régi magyar könyörgés-tónust egy XVII. századi forrás őrizte meg.

47 SEDIT ANGELUS

(Processzió-antifona; Esztergomi Missale; hanglemez: A/4. folytatása.)

A 45. tétel párja, s mint az is, szépen kicsiszolt jellegzetes magyarországi változat. Habár a dallamfelépítés az antifonákhoz áll közel, processzió-antifonáknál előfordul, hogy rezponzorium-szerűen betétverssel és visszatérő szakasszal egészül ki. A verzust kisebb szólistacsoporttal énekeltejük.

Fordítása: Ott ül az angyal az Úr sírjánál ragyogó köntösbe takarva; látva őt az asszonyok, megijedtek nagy félelemmel, s megálltak távol; akkor megszólalt az angyal és azt mondta nekik: ne féljetek, mondom nektek, mert az akit halottként kerestek, már él, s az emberek élete vele együtt feltámadt, alleluja. V/ A megfeszített Urat dicséritek, s az értünk eltemetettet dicsőítsetek, s a halálból föltámadottat imádjátok. Ne féljetek... V/ Emlékezzetek, miképpen előre megmondotta: hogy az ember fiának keresztre kell feszíttetni, s harmadnapra a halálból föltámadni, alleluja.

48 RESURREXI

(Introitus, 4. tónus; Zágrábi Missale; zsoltaárs a Bakócz Graduáléból; hanglemez: B/1.)

A húsvéti nagymisét kezdő, a várt triumfálás helyett csodálatos intimitással megkapó tétel. A magyar változat az e hangot körülölelő d-f végtelenül nyugodt, mégis változatos hangoztatásával még jobban kiemeli az alapjellegét.

Fordítása: Föltámadtam és ismét veled vagyok, alleluja; fölém tetted a kezedet, alleluja; csodálatos lett előttem a te tudásod, alleluja, alleluja. Zsoltár: Uram, te megvizsgáltál és ismeresz engem, te tudod, ha leülök és ha felkelek. Dicsőség... Feltámadtam...

49. KYRIE PASCHALE

(Háromszólamú Kyrie; Kassai Töredék; hanglemez: B/2.)

A húsvéti gregorián Kyrie-dallam feldolgozása a lényegében egyszerű, áttekinthető polifonikus szerkezetű – a discant gazdag, ritmikailag árnyalt kezelésével mégis eleven – közép-európai többszólamúság szép példája. Előbb a gregorián dallamot énekeljük soronként kétszer, majd mindegyikhez harmadikul a háromszólamú változatot. A felső szólamot átható, de nem vastag hangú szólistával is énekeltehetjük, legjobb a férfi falzettista. A legelső szólam se legyen túl vastag; a cantus firmus lehet oktávkettőzésű, kissé nagyobb létszámú csoport. Valamennyi szólam követhető, vagy helyettesíthető jól megválasztott, a szólam egyéniségét kiemelő hangszerrel. A tempó ne legyen túl lassú; viszont a ritmus megformálásában nagyfokú artikulációs szabadságot kell megvalósítani: a mereven értelmezett ritmusértékektől és ütemezéstől megszabadulva a kifejező dallamrajz alakítsa a megszólaló ritmust.

50. HAEC DIES

(Graduale, 2. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/3.)

A már említett ősi (valószínűleg keleti eredetű) ornamentikus recitáció talán legismertebb, legklasszikusabb példája.

Fordítása: Ez az a nap, melyet az Úr szerzett nekünk, ujjongjunk és vigadjunk rajta. Magasztaljátok az Urat mert jó, mert az ő irgalma örökkévaló.

51. ALLELUJA PASCHA NOSTRUM

(Alleluja, 7. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/4.)

A figurációk gyors, virtuóz pergetését kívánó, technikailag is igen igényes – kivételesen két verzussal ellátott – dallam.

Fordítása: A mi húsvéti bárányunk, föláldoztatott Krisztus. Lakomázzunk tehát a tisztaság és igazság kovásztalan kenyérével.

52. MUNDI RENOVATIO

(Sequentia, 3-4. tónus; Bakócz Graduale; hanglemez: B/5.)

A középkori magyarság az ismert "Victimae paschali" mellett, sőt szinte helyett, szívesen énekelte Szentviktori Ádám remek sequentia-szövegét, üde, szinte gyermekdal-egyszerű dallamával. Előadása könnyed, mégis határozott, szinte éles hangképzést kíván, hogy dinamikai túlzások nélkül szólaljon meg az elegáns, a későközépkorra annyira jellemző stílus.

Fordítása: Babits Mihály szerint: (Babits a szövegnek egy más változatát fordította, emiatt az utolsó szakasz sorszáma és a gondolatok sorrendje kissé eltér az általunk közölt latintól) 1. Az egész világ újul, új örömek intenek, ahogy feltámadt az Úr, feltámadnak mindenek, érzik alkotójukat, mily erős, és urukat szolgálják az elemek. 2. A tűz lobog és repül, a levegő szétterül, a víz árad s mélybe gyűl, a föld biztonságban ül; ami könnyű, föltolul, és a mélybe hull a súly, minden, minden megújul. 3. Már az ég sem oly borús, a tenger nem háborús, a szél sem oly vad, oly bús, földi lejtőnk kivirul; újra zöldell a kopár, újra meleg a sugár, mivel a tavasz kigyúlt. 4. Enged a halál fagya, a világnak Hadnagya birodalmát földadja, melyet bennünk hódított; míg azt, ami nem övé, vágyott, hogy megörzené, sajátjából kikopott. 5-6. Élet a halált veri, s már az ember megnyeri, mit úgy fájt elveszíteni: az Édennek kéjeit; kardját leeresztve ím, utat ad a Cherubim, s az út könnyű és szelíd!

53. TERRA TREMIT

(Offertorium, 4. tónus; Futaki Graduale; hanglemez: B/6.)

Nemzetközileg ismert dallam magyar változata. Az offertorium a XII. századig melizmatikus betétverssel ellátott, visszatéréses forma volt. Ez egy esetben a magyar forrás a XV. századig is fenntartotta az ősi előadásfajtát.

Fordítása: A föld megremegett, majd elnyugodott, amikor föltámadt ítéletre az Isten, alleluja.
V/ Ismerős Judeában az Isten, és Izraelben nagy az ő neve, alleluja.

54. PASCHA NOSTRUM

(Communio, 6. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/7.)

Tanulságos összehasonlítani a magyar dallamvariánst az Usualis formával: a részleteket itt-ott mellőző, a formatagokat jól összefogó, egymástól egy-egy érdekes jellemvonással világosan megkülönböztethető dallamot hallunk.

Fordítása: Lásd 59. számnál.

55. SURREXIT CHRISTUS HODIE

(Kétszólamú kanció; Zsigmond-kori töredék; hanglemez: B/8.)

Kétszólamú Benedicamus tropus, régies, az orgánum-technikában gyökerező hangközhasználattal. Műfajilag a 64. tétel rokona. A bevezetést és közjátékot játszó hangszerek szerényen követhetik az énekszólámot is; ütőhangszerek használatát sem zárhatjuk ki.

Fordítása: Föltámadt Krisztus e napon az emberek megvigasztalásáért; ki az előző napon halált szenvedett a nyomorúságos emberért, alleluja.

56. REGINA CAELI

(Antifona tropussal, 5-6. tónus; Thuz Osvát Antifonále; hanglemez: B/9.)

Az Európa-szerte ismert, új stílusú melizmatikus húsvéti Mária-antifonát egy magyar kódex verses tropussal bővítve tartotta fenn. Amint maga az alapidallam is új hang a klasszikus gregoriánhoz képest, úgy tropus is a későközépkor üde, olykor népies dallamosságát idézi. A melizmatikus anyag legyen lágy, dinamikailag szinte árnyalatlan hangon, ritmikailag mozgékonyan előadva. A tropust énekelheti szólista, lendületes, szárnyaló hangon, a jó deklamációt dallamos legatóval ellensúlyozva. Az utolsó tropus lehetőleg gyermekhangokból álló kisebb együttesé, miközben a nagy kórus a melizmatikus Alleluját illeszti hozzá (quasi többszólamúság); itt ütőhangszer is megjelenhet.

Fordítása: Mennynek királynéja, vigadjál, alleluja – (tropus:) vidám léleknek ujjongásával, a földi homály letörlésével, egyetlen szülötteddel együtturalkodva a mennyei ország trónusán – mert kit hordozni méltó voltál, alleluja – testi szennyet nélkülözvén, sokféle erénynek drágaköve, a tisztaság ősforrása, harmatos-hamvas virág – feltámadott, miként megmondotta, alleluja – az, ki halálával a holtaknak életet adott, ki gonoszságainkért megízlelte a halál poharát, ő őrizzen meg minket örökké – imádkozz érettenk az Istennél, alle – Urunk, anyaszülötte, kegyes Isten, kérünk, hozz nekünk életet, mert téged illet Urunk a dicséret és tisztesség, ki a halálból ma feltámadtál, add, hogy utánad támadjunk mi is – -luja.
(! E tropus minden verssora az alle e-hangzójával cseng egybe az utolsó szótagon.)

PÜNKÖSDI CIKLUS

(Hungaroton SLPX 12048 hanglemez)

57. ASCENDIT CHRISTUS HODIE

(Háromszólamú kanció; Kassai Töredék; hanglemez: B/4.)

A ciklus bevezetéseként az áldozócsütörtöki Benedicamus-tropusból kancióvá önállósodó, később századokig népénekként is kedvelt, nálunk a pünkösdlőben népszokás-dallammá vált

tétel háromszólamú feldolgozását adjuk. A cantus firmust kísérő két mozgékonyabb szólamot jól választott hangszerekkel is játszhatjuk. Előadásánál a 11. tételnél irtakra ügyeljünk.

Fordítása: Fölment Krisztus a mennybe ma, minden egek fölé ő, a dicsőség királya. Fogva vitte a fogságot, fölvezette (azokat, kik eddig foglyok voltak) a mennyei hazába.

58. REPLEATUR OS MEUM

(Introitus, 3. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/5.)

A pünkösdi ciklust a pünkösdpénteki mise változó részére építettük. Az introitus üde dallama a viszonylag nagy ambitust mozgékony hangvezetéssel végigjáró, hajlékony előadást kíván. Fontos, hogy az ilyen tételekben a forma nagy egységei világosan érvényesüljenek, jól kiértékelve a szünetekkel, cezurákkal tagolódjanak el egymástól, a kisebb hangcsoportok pedig a forma által kiemelt gerinchangokhoz rendeződjenek.

Fordítása: Teljék el szám a te dicséreteddel, alleluja, hogy tudjak énekelni, alleluja, örvendezzenek ajkaim, míg neked énekelek, alleluja. Zsoltár: Benned bíztam, Uram, ne szégyenüljek meg mindörökké, igazságodban szabadíts meg és ments meg engem. Dicsőség... Teljék...

59. ALLELUJA VENI SANCTE

(Alleluja, 2. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/6.)

Nemzetközileg ismert pünkösdi Alleluja-dallam, meleg-hangú, dallamos melizmatikával. A magyarországi pentatonikus változat élénken kiemeli az egymásra következő nagyobb dallamegységek világos, egymástól jól elkülönülő mondanivalóját.

Fordítása: Jöjj el Szentlélek, töltsd be híveidnek szívét, és szeretetednek öbennük gyűjtsd fel tűzét.

60. VENI SANCTE SPIRITUS

(Sequentia, 1. tónus; Futaki Graduále; hanglemez: B/7.)

A híres Veni Sancte sequentia Európa-szerte lényegében szillabikus dallammal ismert. A közölt dallamváltozat díszítő-szerepű, mozgékony kis hangcsoportokat köt e szillabikus vázra (vessük össze a római kiadványok dallamváltozatával!). Előadásánál e hangcsoportok ornamentális könnyedségét a nagyobb hangközökből építkező alapidallam érzékeny melodikus vezetésével kell összhangba hozni. A versszak-párokat az adottságoknak megfelelő változtatott beosztással énekeltesük. A latin szöveg költői értékeit lelkesen méltató Babits Mihály fordítása: 1. Jöjj, Szentlélek Isten, jöjj, áraszd ki a mennyekből fényesség sugárát. 2. Jöjj, ki árvák atyja vagy, jöjj, ki szívek lángja vagy, ajándékos jó barát. 3. Jöjj, áldott vigasztalás, drága vendég, lelki társ, legédesebb nyhülés. 4. Fáradtságban nyugalom, hőség ellen oltalom, zokogásban könnyülés. 5. Jöjj, töltsd be híveid legtitkosabb szíveit, boldogító égi Tűz.

6. Semmi, semmi nélküled az emberben nem lehet, semmi tiszta, semmi szűz. 7. Mosd, amit a szenny belep, öntözd ami eleped, seb fájását csillapítsd. 8. Ami dermedt élesztgesd, ami fagyos melengessd, ami hibás igazítsd. 9. Benned minden bizalom, osszad, osszad pazon hét szent ajándékodat. 10. Adj érdemre jobbulást, üdvösséges kimúlást, örök vigasságot adj. 11. Jöjj, Szentlélek Úristen!

61. LAUDA ANIMA MEA

(Offertorium, 4. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/8.)

A gregorián dallamtár egyik legszebb, fölépítésében is, de az egyes fordulatok dicsőségében is megnyerő tétele. Előadása valódi dallamosság-érzék, ugyanakkor biztosan kidolgozott, aszimmetrikus árnyalatok iránt fogékony ritmus-érzék kíván.

Fordítása: Dicsérjed én lelkem az Urat, dicsérem az Urat én életemben, zsoltározok Istenemnek, amíg csak leszek, alleluja.

62. SPIRITUS UBI VULT

(Communio, 8. tónus; Esztergomi Missale; hanglemez: B/9.)

A pünkösöd-pénteki communio dallamában meglepő a 8. tónusú, h-t tartalmazó, s a 6. tónusú, b-t használó részletek jól átgondolt váltakozása. A responzóriumoktól kölcsönzött díszítő formulákat könnyed hangon, de a szervességre, egymáshoz ízülésre való figyelemmel kell beépíteni.

Fordítása: A lélek ott fúj, ahol akar: hallod a hangját – alleluja – és nem tudod, honnét jön, vagy hová megy, alleluja.

63. LOQUEBANTUR VARIIS LINGUIS

(Responzorium, 2. tónus; MR 8 pálos Antifonále; a pozsonyi Antifonále Kn. 3.-al összevetve; hanglemez: B/10.)

Pünkösdi responzorium a 2. tónus nyugodt, egy helyben álló formájának és meleg hangú mély dallamívének kihasználásával.

Fordítása: Elmondták az apostolok különféle nyelveken az Istennek nagy tetteit, amint a Szentlélek megadta nekik a szót. V/ Beteltek mindnyájan a Szentlélekkel és elkezdtek szólni. Amint a Szentlélek...

64. PARACLITUS EGREDIENS

(Kétszólamú kanció; Zsigmond-kori töredék; hanglemez: B/11.)

A sorozathoz függelékképpen egy kelet-közép-európában többfelé ismert kétszólamú kanciót csatoltunk. Bevezető és befejező szakaszát hangszerek játsszák (ezek természetesen végig együtt járnak az énekszólammal), szükség esetén azonban (kissé hangszerszerű, közömbös hangszínű vokálissal) a-capella énekszólammal is énekelhető.

Ügyeljünk arra, hogy a 6/8 ritmusképletek ne torzuljanak, s túlzott hangsúlyokkal ne tegyük darabossá a dallamíveket. A negyedeket vegyük a lehető legrövidebbre, a nyolcadokat viszont a lehető leghosszabbakra. Inkább lágyítsuk, mint érezzük a tartam-különbséget: ez a dallamosságot is jobban kiemeli.

Fordítása: A Vigasztaló kijövén, hajdan az Atyától származván a Fölséges igéjét hirdeti az apostoloknak kedvesen; s mondja: ó ti égbe-valók, ti lesztok a világ bírái, prédikáljátok Isten igéjét minden teremtménynek! Tehát zengje az egyház szolgálóinak éneke mondván: most jöjj el Szentlélek! Most jöjj el Szentlélek! A fölséges Atyától az égből, a fölséges Atyától az égből, világosíts meg minket isteni erőddel.

ÁLTALÁNOS TÁJÉKOZTATÁSOK

A/ A tónusok

A tónusok jellegzetes dallamfordulatok, gerinchangok és hangköz-szerkezetek által meghatározott ősi dallameszmék, melyeket a középkori zeneelmélet az alaphang, ambitus és "domináns" (uralkodó) hang segítségével jellemezett, s számozással tartott nyilván. A késő gregorián tételekben az egy alaphanghoz tartozó "autentikus" és "plagális" sorok gyakran már egyetlen összefüggő skálát alkotnak (1-2: protus, 3-4: deuterus, 5-6: tritus, 7-8: tetrardus). Az alábbi kimutatásnál ezeket mindkét tónusnál feltüntettük + jellel megkülönböztetve.

1. tónus (4, 15, 16, 17, 26, 29a, 35, 60, 5+, 36+ sz. tételek)

Lá-mi kvintviszony köré rendeződő hangok; a mi uralkodó hangot a magyar változatokban a szó erősíti meg; erős mi-ré-dó sáv után lép be, rendszerint ti-ről kezdődő, a lá záróhangra vezető formula. A középkori kódexek dé alaphangra írják. (Ez természetesen nem jelent abszolút magasságot!)

2. tónus (1, 8, 10, 13, 30, 50, 59, 63, 5+, 36+ sz. tételek)

Lá körül "forgó", szó és dó hangokra épített motívumok; statikus dallamképzés, csupán a dó-nak mi-re való felnyitása emelkedhet ki belőle. A kódexek d-re, ritkábban a-ra írják.

3. tónus (6, 58, 31+, 52+ sz. tételek)

A dallam nagy részében dó'-lá-szó gerincre épülő motívumok, melyek a zárlatnál (vagy zárlatoknál) mi-re ereszkedve fríg jelleget kapnak. A kódexek e-alaphangra írják.

4. tónus (14, 20, 29b, 33, 41, 48, 53, 61, 31+, 52+ sz. tételek)

A ré-fá terc állandó jelenléte, s a közbezárt mi hangra irányuló mozgásai; a ré az alsó dó-t a fá a szó-t (egy-egy magaslati pontokon lá-t) maga mellé véve tágítja az ambitust. A 2. tónushoz hasonlóan statikus dallamképzés. A kódexek e-alaphangra írják.

5. tónus (3, 27+, 29c+, 56+ sz. tételek)

A dallam nagy részében a szó-lá-szó-mi (olykor felső oktávval megerősített) motívumváltozatok uralkodnak; ez a mi hangon keresztül érintkezik az inkább zárószerepű alsó (dó-ré-mi) tonális réteggel. Kvarcja ingadozik, sokszor nem is dönthető el, hogy a kódex tiszta, vagy bővített kvartra gondol, sőt szabadságot ad az előadónak. A kódexek f-alaphangra írják.

6. tónus (24, 34, 54, 27+, 29c+, 56+ sz. tételek)

Lényegében dó-ré-mi trichord dallamok, melyeknek alaphangja olykor dó-lá,-szó,-lá,-dó motívummal hangsúlyozódik (olykor az alsó szó-n képzett erősebb zárlattal is) fölfelé pedig fá, sőt szó hangig emelkedhet a központi dallamsávból egy-egy kirajzoltabb dallamsorban. Egyes dialektusokban a fá átveheti egy időre a mi gerinchang-szerepét. A kódexek f-alaphangra (néha c-re) írják.

7. tónus (2, 51, 21+, 45+, 47+ sz. tételek)

A dallammenet fő hangjai: a felső kis szeptimmal megerősített kvint, (szó) a kvart, a szekund és az alaphang; a kvart és szekund egymással összeszólva közvetítik egymáshoz a kvintet és az alapot; a terc szerepe kevésbé hangsúlyozott. A kódexek g-alaphangra írják.

8. tónus (8, 11, 12, 19, 23, 28, 38, 40, 62, 21+, 31+, 45+, 47+ sz. tételek)

Az alaphang kvintje (ré) csak díszítőszerepű a kvart mellett; így a dó-lá-szó triton és az alaphangot körülvevő lá-szó-fá-szó hangcsoport határozza meg a tónus hangzását. A kódexek g-alaphangra írják.

B/ Műfajok

Alleluja (14, 20, 40, 51, 59 sz.)

A mise változó részeinek egyike: a graduálét követő melizmatikus tétel. Az Alleluja szót hosszabb-rövidebb, önállóan felépített, zeneileg tagolt melizma, a "jubilus" követi, mely megismétlődhet az előénekesektől előadott, szintén melizmatikus "verzus" végén. A verzust a

megismételt Alleluja követi. Az Alleluja szót először intonáljuk, ezt a kórus megismétli, s ezután tér át a jubilusra. A legősibb Alleluják közé tartozik a 48. sz. (természetesen tropusa nélkül) többségük azonban az első évezred utolsó harmadából származó szerzemény.

Antifona (10, 12, 24, 29a, 59) A zsolozsma részei: prózai szövegre alkalmazott, de sorszerkezetű, zárt kompozíciójú kórustételek, melyek zoltár-recitációt kereteznek. Maguk is szillabikusak, ill. 2-3 hangos kötés-csoportokkal dallamosodnak. Később hosszabb antifona-kompozíciók is készültek, melyeket önállóan, zoltár nélkül is énekeltek; itt természetesen jobbra csak ilyeneket közölhetünk. Lásd még: processzió-antifona.

Benedicamen (22, 55, 57 sz.)

A zsolozsmát záró fohász (Benedicamus Domino - Deo gratias) általában melizmatikus dallamú; később ezt tropizálták, sőt hosszabb verseket írtak – immár új dallamokra –, melyeknek utolsó versszakpárja tartalmazza a liturgikus szöveget. Később ezekből lett az anyanyelvű népének egyik legrégebb gyökerű csoportja. Itt csak tropizált Benedicamusokat közlünk. Lásd még: kanció.

Communio lásd: miseantifonák.

Graduale (3, 29c, 50 sz.)

A mise olvasmányát követő, ősi gyökerű (talán még a zsidó liturgiára visszamenő dallammodelleket használó) tétel, gyorsmozgású, stereotip kezdő- és zárófigurációkkal. Két nagyobb szakaszból áll, melyeket periódusszerűen egymást kiegészítőnek érzünk, de olykor énekelhető ABA visszatérő alakban is. (Itt tehát a verzust nem kell okvetlenül kisebb létszámú csoportnak adni, sőt néha éppen fokozásnak érződik zenei anyaga az első szakasz után.)

Himnusz (13, 30 sz.)

A 4. század végétől (Szt. Ambrus milánói püspök) elterjedt, többnyire 4 x 8-as (jambikus) versszakokban írt teológiai tartalmú vers, melynek többnyire szűkterjedelmű dallama a régiesebb antifonákhoz hasonlít, de strofikus felépítésű. A gregoriánban énekeltek kevés verses műfajok egyike, mely a zsolozsma-órákban kapott helyet. Általában versszakonkénti váltogatással énekeljük. Lásd még: processzió-himnusz.

Introitus Lásd: miseantifonák.

Invitorium (14.sz.)

A zsolozsma első "hóráját", az éjszakai virrasztást kezdő meghívó zoltár (Vulgata 94), melyet szólisták élénk mozgású, keleties típusú recitációban énekelnek, a kórus pedig antifona-dallamokhoz hasonló, de díszesebb dallam ismétlésével (váltakozva teljes refrén és annak második fele!) keretez.

Kanció (25, 55, 57, 64 sz.)

A későközépkorban keletkezett, nemliturgikus jellegű, ill. a liturgiában csak betétként szereplő, hangsúlyos verselésű, versben is, zenében is könnyedebb stílusú énekek. Egy részük Benedicamus-tropusokból keletkezett (ld. "benedicamen"). Sokat közülük népnyelvre is lefordítottak.

Lamentáció (27, 33, 37 sz.)

A nagyheti zsoltózsma egyik olvasmány-sorozatának, Jeremiás próféta siralmainak előadása ünnepélyes dallamos szóló-recitációval. A XVI. sz. után e modelleket egyszerűbb recitáció váltotta fel.

Litánia (vö. 29-b)

Régi refrénes forma, melyben az előénekes(ek) által mondott invokációkra állandó, egyszerű dallamú nép-aklamáció felel.

Misaeantifonák (2, 8, 19, 48, 54, 58, 62 sz.)

A nagyobb zsoltózsma-antifonákhoz hasonló felépítésű, de gazdagabb melizmatikájú és egyedibb kompozíciójú darabok. Az introitust a mise elején, a communiót áldozás alatt énekelték. Mindkettőhöz zsoltárrecitáció tartozott, mely azonban introitusnál egy versre (+ egy állandó dicsőítő verzusra) redukálódott, a communitio mellől pedig eltűnt.

Offertorium (6, 53, 61 sz.)

A mise változó részei közül viszonylag legkésőbbi (7-8. sz.) melizmatikus, de nem az ősi stereotip melizmatikával élő, hanem egyedileg formált kompozíciók. Eredetileg szólóverzussal és visszatérésekkel énekelték, ezek azonban (csekély kivétellel) a XII. századtól elsorvadtak.

Ordinárium (7, 49 sz.)

Újkori összefoglaló neve a misében szereplő állandó szövegű énekeknek (Kyrie-Gloria-Credo-Sanctus és Agnus). Legrégibb formában a recitativ stílustól alig elváló akklamációk voltak, melyeket ezredforduló körül már visszazsoltottak a gregorián újstílusban készült kompozíciók. Gyűjteményünkben csak két többszólamú ordinárium-tétel szerepel.

Olvasmány (9, 15, 17, 32 sz.)

Ókori felolvasási modellekből származó egyszerű szólórecitáció, melynek felépítése a próza-szöveg nyelvtani szerkezetét követi (ld. 40 sz.) később egy-egy különösen fontos olvasmány előadásához a recitációt már-már eltüntető dallamos tónusokat használtak. (Lásd még: lamentáció, passió) s ezek némelyikét olykor "organális" két- vagy háromszólamúságban énekelték.

Passió (35 sz.)

Jézus szenvedéstörténete a négy evangélista írása szerint; közülük legfontosabb a virágvasárnapon énekelt Máté- s a nagypénteken énekelt János-passió. Dallama ősi recitativ olvasó-figuráknak a szöveg szakaszai és a szereplők szerint szétosztott és összekomponált egymásutánjából alakult.

Processzió-antifona (1, 31, 36, 45, 47 sz.)

Rendkívüli és hosszantartó szertartási cselekmények kísérőjeként énekelt hosszabb, motivikában, felépítésben gazdagabb tételek. Melizmatikájuk és olykor visszatéreses formájuk a responzóriumhoz közelíti őket, de amazok nyugodt, lényegében statikus (és típus-megoldásokkal dolgozó) felépítése helyett drámaibb dallamszerkezetekkel.

Processzió-himnusz (26, 39 sz.)

Körmenetekben énekelt ünnepélyesebb, sőt retorikusabb stílusú himnuszok, többnyire antik győzelmi énekek versformáiban. Első versszakukat vagy annak egy részét refrénként éneklük minden kisebb csoporttal beénekelte vers után.

Responzórium (11, 16, 23, 28, 34, 38, 41, 63 sz.)

A zsolozsma olvasmányait követő nyugodt, szemlélődő jellegű melizmatikus tétel előénekesek által énekelt betétverssel, s hosszabb-rövidebb kórusrefrénnel. Bonyolultnak látszó dallamvezetése ellenére tónusonként néhány stereotip szerkezetre alkalmazta – szinte népzenei rögtönzéseként – a változó szerkezetű prózai szövegeket. Különösen jellegzetesek az egyes tónusokhoz tartozó állandó tagoló és záró ornamensek.

Sequentia (5, 21, 52, 60 sz.)

A késői gregoriánumnak gazdag költőiségű műfaja. A IX-X. századtól kezdve készülnek e szabad szövegezésű (nem bibliai, a kötelező liturgiához nem tartozó) művek; eleinte a mise-alleluja záró melizmájának tropusa és folytatásaképpen, annak stílusában írt szabad versként; a XII. századtól kezdve szilárd versképletekkel (általában: 8,8,7-es trocheusok) írt, rímes költeményekként. Formai jellemzője, hogy az esetleg magában álló kezdő- és záróversszak kivételével a versszakok párosával azonos dallamra mennek. Ennek megfelelően változtatott előadást kíván (félkarok, kisebb-nagyobb együttesek).

Te Deum (18, 44 sz.)

A zsoltárok formájában (kétrészes, de szabad szótagszámú versszakok) a 4-5. században készült "himnusz", melyet a zsolozsma virrasztó-órájának végén, továbbá különféle ünnepélyes alkalmakkor énekeltek. Dallama ősi zsoltár-szerű recitativ formuláknak a szöveg nagy szakaszai szerint szétoztott kompozíciója.

Tropus (7, 16, 22, 40, 45, 46, vö. 55, 57 sz.)

A hivatalos liturgikus tételekhez betétként komponált dallam vagy szöveg. Nálunk leggyakoribb a hosszú melizmákat kiszótagoló (költött szövegű) „prozula” alkalmazása, a melizmával váltakozva, vagy akár vele együtt énekelve. Tropusoknak tekinthetők olyan kanció-jellegű versek is, melyek utolsó versszakukban idézik a hivatalos liturgikus szöveget.

Versus (csaknem valamennyi tételben)

Visszatérő formájú tételek közepén álló, többnyire kisebb csoport vagy szólista által énekelt, viszonylag egyszerűbb, sokszor recitativ dallamú betétvers, zsoltárrészlet.
(pl. introitusban, Allelujában, responzóriumban stb.)

C/ Források

A miséhez tartozó részeket a „Graduále” elnevezésű könyvek tartalmazzák; a "Missale Notatum"-ba nemcsak a kar énekei kerülnek bejegyzésre, hanem a pap által mondott és énekelt szövegek is. A misében szereplő sequentiákat Magyarországon általában a Graduale végére írják (a miseordináriumokat is), olykor külön "Sequentionale" kötetbe. – Forrásaink központi csoportja apró változatokkal, de lényegében egységesen közli a magyarországi dallamalakot. Így szinte mindegy, melyikükből választjuk az énekelt adatot. Az alább kiemelt, többször szereplő főforrások tehát egy nagyobb források csoportot képviselnek.

Missale Strigoniense - Esztergomi Missale

Egyik leghitelesebb és legszebb kiállítású, XIV. század elejéről származó dallamforrásunk. Jelenleg Pozsonyban őrzik (Archiv Mesta EC Lad 3) A hozzátartozó Sequentionale ugyanott (EL 18).

Bakócz Graduale

Az esztergomi rítust és dallamanyagot a középkor végén reprezentatív kiállítású díszkódexben megőrkítő zene- és művészettörténeti műemlék; Bakócz érsek készítette a XV/XVI. század fordulóján. Két kötetes, benne Sequentionale és miseordinárium is; jelenleg az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban. E két, kényegében egybehangzó forrás képviseli a Nyitrai Graduale, Székelyudvarhelyi Graduale, s több kisebb kódexünk hagyományát is.

Futaki Graduale

A főcsoporthoz közelálló, valószínűleg Budán használt, sok kisebb "bővítő"-jellegű anyagot (így húsvéti játékot) is följegyző, XV. század közepéről származó (Futaki Ferenctől leírt) kódexünk. Jelenleg Isztambulban.

Patai Graduale

Viszonylag késői (XVI. század közepe), de a középkori tradíciót egy kisebb helység (Gyöngyöspata) gyakorlatában visszatükröződő használati kódex. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban.

Zágrábi Missale

Legkorábbi teljes, olvasható kottával ellátott zenei kódexünk a XIII. század első feléből. Dallamváltozatai megegyeznek a magyar dialektus későbbi képviselőivel, apró, talán helyi magyar hagyományt képviselő eltérésekkel. Jelenleg Németujváron (Güssing) őrzik.

További itt nem említett Gradualéink (kolozsvári, szepesi, felvidéki stb.) s központi magyar dallamhagyománytól kissé távolabb álló, periférikus törekvéseket vagy külföldi behatásokat tükröző kódexek.

A zsolozsma énekes részeit az Antifonálék tartalmazzák. A zsoltárokat és himnuszokat a legszükségesebb dallamokkal együtt a Psalteriumokban írták le. Mint az előző forráscsoportnál, itt is a központi magyar dallamhagyományt képviselő forrásokra támaszkodunk.:

Pálos Antifonále

Az esztergomi rítust átvevő és évszázadokon át tovább őrző, magyar alapítású pálos rend Antifonáléja a XV. század végéről; egyik legmegbízhatóbb forrásunk. Jelenleg Zágrábban őrzik (Egyetemi Könyvtár MR 8) Vele lényegében egybecseng az Esztergomban őrzött Antifonále két kötete, továbbá a

Budai Antifonále

Jelenleg Pozsonyban őrzik (Knauz Nándor katalógusában 1. szám) de valószínűsíthető, hogy valaha még Budán írták és használták. Tiszta kottairású megbízható forrás a XV. század végéről.

Pozsonyi Antifonálék

A központi hagyományterület kisugárzási körzetébe esik a pozsonyi káptalan énekgyakorlata (Esztergomnak alárendelt centrum), melynek forrásai híven őrzik a magyar dallamalakokat. A Knauz jegyzékben 2 és 3. jelzet alatt szereplő két kötetre támaszkodtunk, de megbízható a 4. jelzetű kódex is.

Zalka Antifonále

A jelenleg Győrben őrzött, Zalka püspökről elnevezett gazdag díszítésű reneszánsz kódex (XV. század vége) egykor valószínűleg Várad énekgyakorlatát szolgálta. dallamváltozatai a magyar hagyományon belül kissé egyénibb színezetet képviselnek.

Budai Psalterium

A főcsoporthoz tartozó, megbízható forrás, főként a himnusz dallamokra nézve nélkülözhetetlen. A XV. század végéről való; jelenleg az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban.

Thuz Osvát Antifonáléja

A nagyműveltségű zágrábi püspök által íratott XV. század végi Antifonále (mely a gregorián tételeknek általában csak intonációját tartalmazza) az akkor magyar kultúrterülethez tartozó Zágráb gyakorlatát tükrözi. Külön jelentőséget ad neki a benne megőrzött néhány többszólamú tétel. Zágrábban őrzik az Egyetemi Könyvtárban (MR 10 jelzet).

További kevésbé jellegzetes könyvműfajokról:

Esztergomi Passionale

Csak egyes nagyheti darabokat tartalmazó, a XV. századi Esztergom hagyományát írásbafoglaló kötet. Jelenleg is Esztergomban van.

Sajnos teljes többszólamú kódexünk nincs a középkorból; polifon darabokat csak a töredékekben előkerült gyűjteményekből nyerünk. Legjelentősebb közülük a XV. század elejéről való Zsigmond-kori töredék (jelenleg a Széchenyi Könyvtárban) s a század végéről való Kassai töredék (jelenleg Pozsonyban) mindkettő valószínűleg a Felvidékről származik.

Vegyes tartalmú, magánhasználatra (világi ember számára) készült imádságos könyv, a Peer-kódex őrizte meg a magyarnyelvű hangjegyes Te Deum-dallamot (XVI. század eleje). A kódexet a Széchenyi Könyvtár őrzi.